

לע"נ

חותני משה ליפשיץ
 וחותנתני נצחיה ליפשיץ
 ת.נ.צ.ב.ה.

בין ישראל לאומות

על פי חזיון "ארבע המלכויות"*

אתה המלך, רואה היית, והנה צלם אחד שגיא, הצלם ההוא גדול וזיוו יתר, עומד לנגדך, ומראהו נורא. הצלם ההוא ראשו זהב טוב, חזהו וזרועותיו כסף, מעיו וירכיו נחושת. שוקיו ברזל, רגליו - מהן ברזל ומהן חרש. רואה היית, עד אשר נחצבה אבן אשר לא בידיים, והכתה את הצלם על רגליו אשר מברזל וחרש, והִדְקָה אותן. אז דקו כאחד הברזל, החרש, הנחושת, הכסף והזהב, והיו כמוץ מגרנות קיץ, ונשאה אותם הרוח, וכל מקום לא נמצא להם. והאבן אשר הכתה את הצלם היתה להר גדול ומלאה את כל הארץ.

זה החלום, ואת פתרונו נאמר לפני המלך. אתה המלך מלך-המלכים, אשר נתן לך אלוהי השמים מלכות, חוסן, ותוקף ויקר: ובכל מקום אשר דרים בני האדם - חיית השדה ועוף השמים נתן בידך, והשליטך בכולם, אתה הוא ראש הזהב. ואחר כך תקום מלכות אחרת, שפלה ממך, ומלכות שלישית אחרת מנחושת, אשר תשלוט בכל הארץ. ומלכות רביעית תהיה חזקה כברזל, כל עומת שהברזל מִדְק ומכתת הכל, וכברזל המרוצץ את כל אלה, תִדְק ותרוצץ. ואשר ראית את הרגלים ואת האצבעות, מהן חרש יוצר ומהן ברזל - מלכות מפולגת תהיה, ומחוזק הברזל יהיה בה, כל-עומת שראית, הברזל מעורב בחרש הטיט. ואצבעות הרגלים - מהן ברזל ומהן חרש - מקצת המלכות תהיה חזקה, וממנה תהיה שבורה. ואשר ראית הברזל מעורב בחרש הטיט - מתערבים יהיו בורע האדם, ולא יהיו דבקים זה בזה, הא כאשר הברזל איננו מתערב עם החרש. ובמי המלכים ההם יקים אלוהי השמים מלכות אשר לעולמים לא תשחת, והמלכות לעם אחר לא תיעוב, תִדְק ותכלה את כל המלכויות האלה, והיא תעמוד לעולמים. כל-עומת שראית כי מן ההר נחצבה אבן אשר לא בידיים והדקה את הברזל והנחושת החרש הכסף והזהב - אל גדול הודיע למלך את אשר יהיה אחרי זאת, ונכון החלום ונאמן פתרונו (דניאל ב, לא-מה, בתרגום "דעת מקרא").

*

בשנת אחת לבלאשצר מלך בבל, דניאל חלום ראה, וחזיונות ראשו על משכבו. או כתב החלום. ראש דברים אמר.

עונה דניאל ואומר: רואה הייתי בחזיוני עם לילה, והנה ארבע רוחות השמים מגיחות לים הגדול. וארבע חיות גדולות עולות מן הים, שונות זאת מזאת. הראשונה - כאריה, וכנפי נשר לה, רואה הייתי עד אשר נמרטו כנפיה ונישאה מן הארץ, ועל רגלים כאדם הוקמה, ולב אדם ניתן לה. והנה חיה אחרת, שניה, דומה לדוב, ולצד אחד הוקמה, ושלוש צלעות בפיה בין שיניה, וכן אומרים לה: קומי, אכלי בשר רב! אחרי כן רואה הייתי, והנה אחרת, כנמר, ולה ארבע כנפי עוף על גביה, וארבעה ראשים לחיה, ושלטון ניתן לה. אחרי כן רואה הייתי בחזיונות הלילה, והנה חיה רביעית, נוראה ואיומה וחזקה מאוד, ושיני ברזל לה גדולות, אוכלת ומדיקה, והנותר - ברגליה רומסת, והיא משונה מכל החיות אשר לפניו, וקרנים עשר לה. מסתכל הייתי בקרנים, והנה קרן אחרת, קטנה, עלתה ביניהן, ושלוש מהקרנים הראשונות נעקרו מלפניה. והנה עינים כעיני אדם בקרן הזאת, ופה מדבר גדולות.

רואה הייתי עד אשר כסאות הוטלו, ועתיק-ימים ישב, לבושו כשג לבן, ושער ראשו כצמר נקי. כסאו שביבי אש, גלגליו אש בוערת. נהר אש נמשך ויוצא מלפניו, אלף-אלפים ישרתוהו, ורבו-ארבעות לפניו יעמודו. המשפט ישב וספרים נפתחו. רואה הייתי או, מקול הדברים הגדולים אשר הקרן מדברת, רואה הייתי עד אשר נהרגה החיה והקאבד גופה, וניתנה לשריפת אש. ושאר החיות העבירו שלטונן, וארכה בחיים ניתנה להן, עד זמן ועת.

רואה הייתי בחזיונות הלילה, והנה עם ענני השמים כבן-אדם היה בא, ועד עתיק הימים הגיע, ולפניו הקריבוהו. ולו ניתן שלטון וכבוד ומלכות וכל העמים, האומות והלשונות - אותו יעבדו, שלטונו שלטון עולם אשר לא יעבור, ומלכותו אשר לא תישחט (דניאל ז, א-ד, בתרגום "דעת מקרא").

ספר דניאל - "ספר חזיונות", כמיוחד בין ספרי הכתובים

התיאורים המופיעים בספר דניאל, בניגוד לספרי הנבואה, הם בעלי אופי של "חזיון". אין כאן "נבואה", שהרי ספר זה הוא, למעשה, מדורג מבחינת קדושתו בין הכתובים. מדוע, אם כן, עוסק הוא בחזיונות, ומהו ההבדל בין חזון לנבואה? הרמב"ם (מ"ג ח"ב, מה) מגדיר:

וכן דניאל, תמצאהו אומר בסתם שהם חלומות, אף על פי שהוא רואה בהם מלאך ושומע דברים, וקורא אותן חלומות, ואפילו אחר ידיעתו מהן מה שידע אמר: "אדין לדניאל בחזוא די ליליא רזא גל"; ואמר עוד: "באדין חלמא כתב וגו' חזי הוית בחזוי עם ליליא וגו' וחזוי ראשי יבהלנני"; ואמר: "ואשתומם על המראה ואין מבין". ואין ספק כי מעלה זו למטה ממעלת אשר נאמר בהם: "בחלום אדבר בר". ולפיכך הסכמת כל האומה לסדר ספר דניאל בכלל כתובים, לא מן הנביאים.

כתוספת לדברי הרמב"ם, יש מקום לומר שבחזון יש שילוב בין ראייה היסטוריוסופית לבין גילוי אלוקי, דבר הנמצא במדרגה פחותה יותר מאשר נבואה, שם הצד האלוקי הוא יותר דומיננטי. עובדה זו תבהיר מדוע החזון - בניגוד לנבואה - מרובה בפרטים ופרטי-פרטים, דבר המתאים לאופיו של "חזון", שבו רואה החוזה מציאות, מנתחה על כל היבטיה, ואף רואה את רוח החיה באופניהם.

כבר חז"ל ביטאו עובדה זו, שדווקא ריבוי הפרטים מעיד על ירידת רמת הנבואה, במשל המבחין בין יחזקאל לישעיה: "אינו דומה בן-עיר הרואה את המלך לבן-כפר הרואה את המלך"¹. בהמשך לדברים אלו - אינו דומה חזון, שבו רוח האדם עיקר, לנבואה, שבה רוח אלוקים עיקר. וכבר העירו חז"ל על ההבדל שבין דברי דוד שנאמרו מתוך נבואה או השראת שכינה לבין דבריו שנאמרו מתוך התעוררות פנימית, ורק אחר-כך שרתה עליו שכינה².

שני תיאורים של ההיסטוריה - שני פנים של האדם ורוחו

דניאל מעביר לנגד עינינו שני תיאורים של ארבע המלכויות. בתיאור הראשון, אותו חוזה נבוכדנצר המלך, מופיעות ארבע המלכויות כמרכיבות צלם. בתיאור השני,

1. אמר רבא: כל שראה יחזקאל - ראה ישעיה. למה יחזקאל דומה? - לבן-כפר שראה את המלך. ולמה ישעיה דומה? - לבן-כרך שראה את המלך (חגיגה יג ע"ב). וברש"י שם: "בן-כרך הרואה את המלך אינו נבהל ואינו תמה ואינו חש לספר".
2. "מזמור לדוד" - מלמד שאמר שירה, ואחר כך שרתה עליו שכינה; "לדוד מזמור" - מלמד ששרתה עליו שכינה ואחר כך אמר שירה (פסחים ק"ז ע"א).

אותו חוזה דניאל בעצמו, מתוארות ארבע חיות טורפות. גם בתיאור הראשון וגם בתיאור השני, בסופו של דבר, מופיעה מלכות מלך המשיח. בתיאור הראשון: "מלכו די לעלמין לא תתחבל... והיא תקום לעלמיא" (ב, מב); ובתיאור השני: "שלטנה שלטן עלם ומלכותה די לא תתחבל" (ו, יד). ההבדל הבולט הוא בנושא - **צלם אדם**, לעומת **חיות**.

מעיר על כך המהר"ל (נר מצוה, עמ' י):

כי האדם יש לו כוח וממשלה על החיות... ולפיכך ראוי שיהיה המלכות בעולם נראה בתואר וכתמונת אדם. רק שממשלת אלו ד' המלכויות הם חסירי המעלה האלוקית, יש להם הכוח הבלתי-אלוקי, ולכך היו נראים כתואר חיות.

ומשיך המהר"ל ומסביר, כי האומות יש להם "צלם אלוקים בצד מה", אבל הוא "מוטבע בגשמי".

ודברי המהר"ל העמוקים צריכים תרגום לשפה היסטורית על מנת להבינם לאשורם.

מה מניע את ההיסטוריה - החומר או הרוח?

אחת השאלות המסעירות ביותר את ההגות האנושית מאז ומעולם היא השאלה: מה מניע את ההיסטוריה? מהי הסיבה שבגללה "מלכות" מסויימת או "תרבות" מסויימת עולה? אפילו עצם ההגדרה השונה - "מלכות" היא הגדרה כוחנית, לעומת "תרבות", כהגדרה רוחנית - מסמלת את הבעייתיות.

כידוע, המרקסיזם, למשל, ראה **בחומר** חזות כל ההיסטוריה. אולם היתה זו ריאקציה נגד תפיסות שראו **ברוח** חזות הכל, ואף בריאקציה זו היתה שאיפה רוחנית **לסדר מוחלט**, שהיא עצמה עדות לרוחניות המצויה באדם. התנ"ך מרגיל אותנו לחשוב על גורמים רוחניים כפועלים בהיסטוריה. עיסוק מרובה בתולדות העמים מפגיש אותנו עם גורמים כלכליים, מדיניים וכדו', הפועלים בהיסטוריה. מה גרם למהפכות הגדולות בעמים, האם השאיפה לתיקון עולם או הלחם והכלכלה?

השניות ברוח האדם - בסיס לתפיסת השניות בהיסטוריה

ידועה תפיסת בעל התניא (הציר המרכזי של הספר), על שתי נפשות באדם: "הנפש האלוקית" ו"הנפש הבהמית"; ואין כאן המקום להיכנס לשאלת ההשלכות הפסיכולוגיות על מבנה נפש האדם הנובעות מתפיסה זו. ואולם, בהשלכה אל תחום ההיסטוריה - המבטאת את האדם בכללותו, בפסיכולוגיה הציבורית שלו - יש לתפוס שאין ההיסטוריה ניתנת להתפרש רק על-פי מוקד אחד בלבד. יש באדם

צדדים רוחניים המתבטאים ביסודות רוחניים, חיוביים, ויש באדם יצרים, תאוות שלטון, כיבוש ושררה. השאלה המרכזית היא: מהו העיקר ומהו הטפל?

עם ישראל בהיסטוריה כמושך לכיוון הרוחני, ע"י השפעה וקליטה

ניתן לומר שהעיקר והטפל נמדדים בהתאם לזווית הראיה של הצופה.
בהמשך דבריו אומר המהר"ל:

כי יש באדם עוד מעלה שהוא עצם האדם, במה שהוא אדם שנברא מצלם אלוקים. וזה לא ניתן לד' מלכויות.

לכן **דניאל** רואה את האומות כחיות, ואת מלך המשיח כאדם. זווית-ההסתכלות שלו, שהיא הראיה העילית, רואה את הצדדים הבהמיים של האומות כטפלים. לעומת זאת, המגמה או השאיפה של עם ישראל, שהיא טהורה וצרופה מיסודות החומר והכוח, היא העיקרית. לאמור, תולדות עם ישראל, והמשיח שהוא פרי יחודו ונצחיותו, הם אנטי-תיזה להיסטוריה האנושית (הנקראת בטעות "הכללית"), רונית הדם והמלחמות.

זווית הראייה התחתית דווקא מדגישה את הצד הרוחני

והדבר פרדוקסלי: נבוכדנצר רואה את החיות כחלק מצלם אנוש גדול. דווקא הדימוי העצמי של האומות וההיבט שבו רואות התרבויות את עצמן, הוא מצד השאיפה הקיימת בהן לתיקון ולעילוי. כאשר יש "צלם אנוש" - שהוא רק צלם, אבל הלב והמוח נמצא בפנים - יש מקום לראות בכל חלק מן האנושות ותרבותו פן חיובי. המתכות השונות שבצלם הן המרכיבות של שלבי ההתפתחות בעולם.

לפי זה יוצא, שהתיאורים השונים הם בעצם שתי זוויות ראייה שונות: בזווית הראיה העילית, מצד הנפש האלוקית, האומות הן חיות, שלעומת הנפש האלוקית הן מייצגות את הנפש הבהמית של ההיסטוריה. בזווית הראיה התחתית, זו של האומות העושות את ההיסטוריה, כוח העילוי של האומות הוא אותה השגחה אלוקית המוטבעת באדם, אותו "שר של אומות", המעניק להן את זכות הקיום ואת המשמעות לקיומן.

כמובן שזה מותנה בידיעת המקום האמיתי שלהן. ברגע שתרבות חורגת מהיעדים הרוחניים שלה, היא עוברת את הפסגה של התפתחותה, מתחילה להתדרדר, ואז מופיעה תרבות חדשה.

תרבות פרס - המלכות השנייה

דניאל חי בתקופה רונית-מתחים של חילוף תרבויות: מלכות פרס הולכת וכובשת את מלכות בבל. בתרבות הפרסית ישנם יסודות מנוגדים: מגילת אסתר מתארת את "הנפש הבהמית" של מלכות פרס, ואולם ידוע לנו - גם ממקורות חיצוניים - שהדת הפרסית, דת זֶרְתוּשְטֶרָה, מיזגה יסודות של האמונה הקדומה באל אחד עם יסודות אליליים. דת זו נתנה מקום נכבד לענייני מוסר, אחריות מוסרית, ולכן היתה סובלנית.

לאור זאת מובן התיאור של כורש, המשיח של ישעיהו³, כחלוץ רעיון רוחני. ואכן כך הוא מתואר בסוף דברי-הימים⁴. אולם כורש גם מגלה פן אחר. ידועים דברי חז"ל על כורש שהחמיץ (ר"ה ד ע"א). תרבות פרס עוברת מגורמים רוחניים אל פנים יותר מגושמות, "דוגיות", ואז היא יורדת ממעלתה.

דניאל איש חמודות כביטוי לתפקיד עם ישראל בהיסטוריה

לאור זאת חשובה ביותר היא העובדה שבתוככי המהפכה הפרסית מתבלט דניאל היהודי, איש החמודות⁵, שלא רק חוזה את התופעות, אלא גם משפיע מרוחו המונותאיסטית על התרבות הכללית. זהו, איפוא, הקשר שבין "הצלם" לבין עם ישראל, אשר כדברי המהר"ל, רק בו יש את היסוד הרוחני הצרוף. במילים פשוטות יותר: היחס שמגלה התרבות ליהודים מבטאת את רמת ההתקדמות שלה, ובשלומם של עם ישראל - לה שלום.

מלכות יון - התקרבות בתחילה ומאבק לבסוף

התהליך הדיאלקטי הזה בולט באופן מיוחד אצל מלכות יון. ידוע הקשר בין אלכסנדר מוקדון לבין שמעון הצדיק (יומא טט ע"א)⁶. קשר זה מביא לידי ביטוי יסודות חיוביים של תרבות הלניסטית, אשר היופי שביסודה הוא מסמני הצלם האלוקי שבאדם (עיין אורות התחיה, י). "יפת אלקים ליפת"⁷. תרבות כזו, הכובשת את העולם, חייבת למצוא את ביטויה בזיקה חיובית לעם ישראל. ואולם, כאשר נוצר

3. ישעיהו מה, א: "כה אמר ה' למשיחו לכורש..."

4. דבה"ב לו, כב-כד: "העיר ה' את רוח כורש מלך פרס... כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלוקי השמים, והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים".

5. דניאל ט, כג.

6. כיון שראה לשמעון הצדיק, ירד ממרכבתו והשתחוה לפניו. אמרו לו: מלך גדול כמותך ישתחוה ליהודי זה!? אמר להם: דמות דיוקנו של זה מנצחת לפני בבית מלחמתי.

7. מגילה ט ע"ב: "יפיותו של יפת יהא באהלי שם".

המאבק עם יון, והסובלנות הפכה לגזירות, מתחולל מאבק שהביא לחג החנוכה כאנטי-תיזה ליון.⁸

מלכות רביעית - נצרות ואיסלם וההיסטוריה בת זמננו

ראוי לעמוד כאן על נקודה חשובה במלכות הרביעית בת זמננו. ברור לכל הוא תפקידו המיוחד של עם ישראל כמשפיע על הנצרות והאיסלם.⁹ גם כל "הדתות" ו"האידיאולוגיות" של העת החדשה, שהן פרי של עולם נוצרי המתלבט בין מהפכה לתמורה, ניזונו על ידי העם היהודי ובניו, בין שהתנכרו לו ובין שהזדהו עמו; ודווקא תרבויות אלו הביאו לידי ההתנגשות החמורה ביותר בתולדות ההיסטוריה.¹⁰

ההתנגשות של עם ישראל עם הנצרות, עם אדום, עם עמלק ועם גרמניה הנאצית - הן הביטוי להסתאבותה של החיה הרביעית, והם בהכרח מעידים על שקיעה. ההתנגשות של עם ישראל עם האיסלם,¹¹ שאנו חיים אותה כיום, גם היא בשורשה ביטוי למאבק של עם עולם, הרואה בכל תרבות את הטוב, אך גם יודע שבכל תרבות יש גם צד אחר, אשר בגללו התרבות היא זמנית, ושהוא, ישראל, "יקים אלה שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל... והיא תקום לעלמיא" (ב, מב).

ההיסטוריה שלובה עם החזון המשיחי

ומכאן למסר החיובי והמרכזי של ספר דניאל. אין "משיחיות" לעומת "מציאות", "מיסטיקה" לעומת "ריאליזם", "גאולה" לעומת "ריאל-פוליטיקה". "מלכותך מלכות כל עולמים, וממשלתך בכל דור ודור" (תהלים קמה, יג). כל תרבות, הזוכה למלוך, מביאה לאנושות בשורה מיוחדת משלה. דרך ההיסטוריה האנושית, על כל תהפוכותיה, חותר עם ישראל אל עתידו, אל גאולתו. מאמין הוא, שעמו גם יגאל העולם.

8. ראה גם קול הנבואה, עמ' כב, ופרי צדיק, לר' צדוק הכהן, ח"א, עמ' 137, 144.

9. רמב"ם הלכות מלכים פ"ב, ה"ד (במהדורות הלא-מצונזרות); כוזרי ב, כב.

10. ראה י. טלמון.

11. ראה רמב"ן לבמדבר כד, כ, שטוען שמלכות רביעית היא הנצרות. לעומתו, הראב"ע לדניאל ז, יד מונה את ישמעאל כמלכות רביעית. על שניהם יסד הפייט: "כלה שעיר וחותנו, ועלו לציון מושיעים".